

5.- Os musulmáns na Península Ibérica (etapas políticas e realidade socioeconómica).

A presenza musulmana na Península Ibérica Hispania durará entre o **711 (batalla de Guadalete)** e o **1492 (conquista de Granada polos Reis Católicos)**. A comezos do século VIII o **expansionismo do Islam** atopouse cun **reino visigodo en crise** polos problemas sucesorios e as loitas entre a nobreza. No ano **711** un exército bereber comandado por **Tariq** desembarcou na Península e derrotou ao rei visigodo Rodrigo na batalla de Guadalete. De inmediato o gobernador do norte de África, **Muza**, acudiu co máis tropas e emprendeu a **conquista da península**. A rápida conquista foi facilitada por pactos coa nobreza visigoda, á que se lle respectou a relixión e os seus bens, e a escasa resistencia da poboación, descontenta coa monarquía visigoda. En poucos anos só a franxa montañosa do norte escapaba ao dominio islámico.

O territorio islámico peninsular, Al-Andalus, durante as primeiras décadas foi un **emirato dependente** (provincia) do Califato de Damasco. Nesta primeira etapa houbo unha forte inestabilidade pola diversidade étnica, relixiosa e económica dos novos ocupantes da Península, polo reparto de terras e pola fragmentación territorial do poder frecuentemente controlado por familias nobres.

Unha nova etapa abriuse a partir do 756 coa chegada de Abd al-Rahman I a Córdoba, onde se refuxiou da persecución da súa familia en Damasco e conseguiu roclamarse **emir**. Durante esta etapa, aínda que seguía respetando a autoridade relixiosa do califa de Bagdad, declarouse **políticamente independente**. Instalou a súa capital en Córdoba e **logrou instaurar a súa propia dinastía**. No s. IX creceron as tensións que desembocaron en importantes rebelións populares. As disensións internas entre a poboación andalusí e as ameazas dos reinos cristiáns do norte provocaron unha forte crise a finais s. IX e comezos do s. X.

Abd al-Rahman III acabou coas rebelións e proclamouse califa no 929, co que estableceu a independencia política e relixiosa. O **Califato de Córdoba** (929-1031) foi o momento de maior apoxeo económico, cultural e político andalusí. A partir do 976 (reinado de Hixam II) produciuse a perda do poder efectivo dos califas; quen gobernaba o califato era o *hachib* al-Mansur (**Almanzor** para os cristiáns) que concentrou nas súas máns o poder político e militar e realizou numerosas campañas (*razzias*) contra os reinos cristiáns.

No ano 1031, culmina un proceso de descrédito da institución califal e de tensións entre os distintos grupos étnicos que da pé a un proceso de fragmentación política. A desintegración do califato deu lugar a unha vintena de pequenos estados independentes, enfrontados entre si, chamados **taifas**. Os reinos cristiáns aproveitaron as súas rivalidades esixindo o pago de tributos (chamados **parias**) a cambio de apoio e protección. No ano **1085 a toma do reino taifa de Toledo por Afonso VI, rei de Castela**, provocou que as principais taifas pedisen axuda ao reino almorábide do norte de África que profesaba uns principios moi estritos do Islám.

Os **almorábides** derrotaron aos casteláns, ocuparon militarmente as principais taifas e estableceron unha estricte ortodoxia. Pero, os avances cristiáns e aimpopularidade das súas medidas, provocaron revoltas que levaron á súa caída. Como consecuencia al-Ándalus volveuse a fragmentar en pequenos estados, os **segundos reinos de taifas**. Algunhas destas taifas pediron a axuda aos **almohades**, que

dominaban o Magreb, outro movemento integrista de carácter relixioso con aspiracións de dominio político. A invasión comezou en 1146, pero só controlaron a parte sur do antigo territorio de al-Ándalus. Foron derrotados nas **Navas de Tolosa (1212)** por unha alianza dos reinos cristiáns dirixida por Afonso VIII. A conseguinte fragmentación do poder político levou á aparición dunha **terceiras taifas** das que finalmente, ante o avance cristián, só quedará o reino nazarí de Granada.

O reino nazarí de Granada foi o único reino musulmán peninsular entre os séculos XIII e XV. Estivo en mans da **dinastía nazarí** que conseguiu manter a independencia do reino gracias a unha hábil diplomacia (fíxose vasala de Castela). A principios do s. XV os problemas sucesorios desestabilizaron o reino e permitiron o avance de Castela ata que finalmente, para rematar a guerra, **os Reis Católicos pactaron co rei Boabdil a rendición de Granada en 1492.**

Al Andalus contou cunha grande diversidade étnica e relixiosa que se reflectía na sociedade. Á fronte da estrutura social estaba un pequeno **núcleo dirixente de ascendencia árabe** que dominaba os altos cargos da administración e era dona de grandes propiedades no val do Guadalquivir. Logo estaban **os bérberes** que eran a maioría dos conquistadores e tiñan unha posición inferior. A maioría da poboación era de orixe hispanovisigodo, algúns conservaron o cristianismo (**mozárabes**) pero as cargas fiscais aos non musulmáns motivaron conversións ao Islam (**muladí**) e formaron a base da sociedade andalusí (campesíños, comerciantes, artesáns). Ademais, nas cidades había outros grupos como os **xudeos**, dedicados ao comercio, e os **escravos** que foron importantes no exército e no servizo doméstico das grandes casas.

A **agricultura**, moi avanzada grazas á potenciación do regadío, as novas técnicas e a introdución de novos cultivos (arroz, laranxa, cana de azucre, algodón, moreira para a cría do verme da seda, produtos de horta,...) foi a ocupación de gran parte da poboación. Xunto a unha agricultura renovada **o comercio** prosperou dado que a Península era a porta a Europa ao tempo que se integraba no mundo islámico. Acadou gran importancia pola rede urbana e o sistema de comunicacións marítimas e terrestres. O comercio exterior baseouse na fortaleza de dúas moedas: o *dinar* de ouro e o *dirhem* de prata. Exportaban produtos de luxo e agrarios e importábanse materias primas, armas e escravos. As rutas internacionais dirixíronse cara ao norte da Península, o Magreb e o Mediterráneo.

Al-Ándalus presentou unha sociedade articulada arredor dunha importante **rede de cidades** que eran a base da organización do estado. As cidades son o escenario dunha potente **vida artesanal e comercial**. A orixe da rede urbana foi dobre: revitalizáronse e melloráronse **as antigas cidades romanas** (Sevilla, Córdoba, Zaragoza, Mérida) e creáronse **outras novas** para controlar rutas ou zonas estratéxicas (Almería) ou importantes áreas agrícolas (Murcia, Badaxoz). Algunhas cidades chegaron a ter un tamaño considerable (Córdoba foi a primeira cidade de occidente no s. X), aínda que decaeron co final do califato.

As cidades islámicas estaban concibidas para a vida privada polo que tiñan escasos lugares públicos. O seu plano era irregular, con rúas estreitas e sinuosas. As cidades estaban amuralladas. Esta zona era a **medina**, onde se situaban os principais edificios: **mesquita, zoco** (mercado urbano) e fortaleza militar ou **alcazaba**. Coa expansión das cidades naceron os **arrabaldes** que tamén acabaron fortificándose polo que as cidades podían ter varios cintos de murallas.

6.- Reconquista e repoboación (etapas da Reconquista, modelos de repoboación)

O tradicional termo “Reconquista” alude á expansión dos reinos cristiáns peninsulares sobre Al-Ándalus, aínda que hoxe en día é discutido xa que os reinos cristiáns non eran herdeiros directos dos visigodos.

- Entre os **séculos VIII e X** configuráronse, nas zonas montañosas do norte peninsular, uns núcleos de resistencia de cristiáns que fuxiran do control islámico. Tras a vitoria en Covadonga (722) os sucesores de Pelairo crearon o **Reino de Asturias** que, na segunda metade do século IX, aproveitando os enfrontamentos internos entre os musulmáns, ocupou os territorios ata o **val do Douro**, nun proceso de ocupación máis que de conquista. Non foi un avance militar, senón que se baseou na **colonización de terras** por parte dos campesiños. Logo disto, a capital foi fixada en León por Afonso III a principios do século X, nacemento o **Reino de León**. Para defender o leste da Meseta, a área máis necesitada de reforzo militar, creouse o **condado de Castela** dependente de León ata o século X. Doutra parte, o Imperio Carolinxio ocupou os territorios ao sur dos Pireneos, a **Marca Hispánica**, que foi dividida en condados. Pero no século IX, o **Reino de Pamplona** e o **condado de Aragón** independizáronse mentres que os **condados cataláns**, entre os que destacaba Barcelona, mantiveron os lazos cos francos ata fins do século X.
- **Entre os séculos XI e XII** os reinos cristiáns consolidáronse politicamente mediante **unións dinásticas**. **Aragón** e os condados cataláns quedaron baixo a mesma Coroa (mediante o matrimonio en 1137 entre o conde de Barcelona, Ramón Berenguer IV e a herdeira de Aragón, Petronila), o mesmo que **Castela e León**, malia a perda de **Portugal** que se constituiu como reino a mediados do s. XII con Afonso Enriquez.

O avance cristián tivo lugar na medida en que se foron afirmando os diferentes reinos. As coroas de León, Castela e Portugal **levaron a liña de fronteira da cunca do Douro á cunca do Texo ao longo dos séculos XI e XII**. A debilidade dos reinos de taifas despois da caída do Califato de Córdoba permitiu a Afonso VI conquistar Toledo en 1085. A chegada dos almorávides, chamados no seu auxilio polos reinos de taifas, freou o avance cristián ata **mediados do s.XII** en que un novo período de fragmentación no mundo musulmán permitiu a Portugal conquistar Lisboa (1147) e a **ocupación do val do río Guadiana**. A chegada dos almohades volverá a paralizar aos cristiáns. Este dominio almohade, que será contrarrestado pola acción das ordes militares de Calatrava, Santiago e Alcántara, chegará ata o século XIII.

Na fronteira oriental os avances foron máis lentos. A comezos do s. XII a coroa de Aragón dominou o **val do Ebro** grazas aos esforzos de Afonso I *El Batallador* quen conquistou Zaragoza no 1118. Nas terras que, a partir do s. XII, se denominarán Cataluña, o conde Ramón Berenguer IV conquistou Tortosa e Lleida.

- **A comezos do s. XIII** a derrota dos almohades na **batalla das Navas de Tolosa (1212)** abriu unha **nova etapa de expansión**. Castela abriuse paso cara o **val do Guadalquivir**, que será conquistado, xunto con Estremadura, ao longo do s. XIII pola acción de Fernando III *o Santo*

(toma de Sevilla en 1248). O seu fillo Afonso X, o *Sabio*, ocupará Cádiz e o reino musulmán de **Murcia** pechando a posible expansión aragonesa cara ao sur. En Portugal alcánzase o Algarve e a **Coroa de Aragón** ocupará as **illas Baleares e o reino de Valencia** (1238), pasando a estar integrada por catro reinos: Aragón, Cataluña, Valencia e Baleares e orientando a súa expansión polo **Mediterráneo**.

- Os séculos XIV e XV son séculos onde o ímpetu conquistador remite. So quedará por ocupar o reino nazarí de Granada, que foi o derradeiro enclave islámico na península ata 1492.

Unha vez que se expulsaba aos musulmáns das terras conquistadas producíase un lento proceso de **repopoación** onde os monarcas, donos das terras, animaban á poboación cristiá a ocupar as terras baleiras a cambio de concesións. Estas repoboacións fixéronse seguindo distintas fórmulas que influíron na estrutura da propiedade:

- Nun principio dominou a repoboación libre pola que aquel que roturase unha parcela obtiña a propiedade. Isto denominouse **presura** no val do Douro e **aprisio** na Marca Hispánica. Tivo lugar entre os séculos VIII - XI sobre as terras despoboadas do val do Miño, Douro e somontano pirenaico. Promovida pola nobreza e o clero, tamén contou co protagonismo de familias de campesiños libres.
- Entre os séculos X e XIII os reis otorgaron **foros e cartas de poboamento** para a creación de vilas e cidades en zonas despoboadas. Neles concedían liberdades e privilexios aos habitantes e esas cidades que se desexaba repoboar. No sur do Douro (séculos XI-XII), as terras foron repartidas polos concellos entre campesiños libres.
- **Doazóns ás Ordes militares**. Nos vales do Texo e do Guadiana, ante os ataques de almorávides e almohades, os reis concederon terras, traballadas por colonos, ás ordes militares (Santiago, Alcántara e Calatrava) encargadas da defensa do territorio
- A partir do século XIII en Valencia, Murcia, Extremadura e o val do Guadalquivir cedéronse terras aos participantes na conquista mediante a fórmula dos **repartimentos**. Os reis entregaban grandes lotes (de casas e terras) á nobreza como pagamento polo seu apoio militar. A entrega destes lotes xerou **grandes latifundios** no sur da Península.
- Por último, estaban as **capitulacións**: acordos (para manter a poboación no territorio) entre os reis cristiáns e a poboación musulmá e xudea que habitaba a zona conquistada como foron as capitulacións de Granada (1492).

7.- O Réxime feudal e a sociedade estamental.

O sistema económico, social e político da Europa medieval é denominado **feudalismo**. A base do réxime estaba no **feudo**, o territorio baixo o control dun señor (nobre ou eclesiástico). A orixe atópase en que os monarcas outorgaron estes territorios á nobreza a cambio de apoio político e militar. O señor feudal tiña autoridade sobre os campesiños (servos) aos que lles cedían terras (mansos) a cambio dunha renda, tamén houbo campesiños libres que se encomendaron a un señor por protección ou por débedas.

Así, o mundo medieval, caracterizado pola fragmentación política e a inseguridade, organizouse en base a unha serie de relacións de dependencia nas que un individuo se sometía voluntariamente a outro a cambio de protección. O acto de **vasalaxe** implicaba un xuramento de fidelidade por parte do vasalo cara o señor e este o compensaba con terras (*feudo ou beneficio*). Esa estrutura xerárquica estendíase por todo o edificio social: os campesiños eran vasalos do abade dun mosteiro, dun bispo ou dun nobre, pero a súa vez estes poderían selo doutro señor de maior rango ou do rei. No cumio estaba o rei que era un *primus inter pares* polo que a súa dependencia cara a nobreza era moi grande.

O feudalismo estendeuse pola **Península Ibérica** desde os territorios europeos e tivo unha rápida **implantación na zona de influencia franca** (Marca Hispánica). Os condes aragoneses e cataláns rendían vasalaxe ao rei francés, se ben, co tempo acabaron por independizarse desta tutela. En xeral as relacións de vasalaxe foron máis intensas na coroa de Aragón que na de Castela. Nestes territorios o réxime feudal desenvolveu unhas **características propias** derivadas dun contexto político de **reconquista** fronte ao Islam e de **repopoación** das terras abandonadas polos musulmáns. Por estas razóns, os **lazos de vasalaxe son menores** e as oportunidades de gozar de foros, privilexios e liberdades son maiores. A concesión de terras e foros para a repoboación e a necesidade de contar coas mesnadas nobiliarias ou dos homes libres dos concellos para emprender un conflito ou defender as fronteiras xogou un importante papel. Ademais a **mentalidade de fronteira** deulle un poder extraordinario a duques e condes encargados da misión de gardar as fronteiras do reino. Aí está o caso dos condes de Castela que acabarán conformando un reino propio ou o caso do conde de Portugal.

Ao longo da Idade Media a nobreza foi reforzando o seu poder, de tal maneira que o feudalismo significou unha redución do poder dunha monarquía cada vez máis dependente da nobreza. Mostra disto foi que, a partir do século XIII, os reis de Navarra e Aragón deberon xurar o respecto aos privilexios nobiliarios (foros). Especialmente significativo foi o **caso aragonés** onde o arraigo das estruturas feudais levaron ao **pactismo**, que limitaba o poder real sometendo ás Cortes. Cada un dos reinos que conformaban a Coroa de Aragón tiña as súas propias Cortes. Estas tiñan un importante poder lexislativo, grazas á fortaleza da nobreza e Igrexa. As Cortes podían facer propostas lexislativas e peticións ao rei a cambio de aprobar as achegas económicas que solicitaba o monarca. Fronte a esta situación en **Castela** desenvolveuse un **modelo autoritario** da monarquía no que o monarca, apoiado nas cidades, foi quen de reter gran parte do seu poder e institucións como as Cortes viron reducidas as súas funcións a tarefas consultivas e voto de subsidios.

A sociedade medieval era reflexo das relacións de dependencia e vasalaxe. Estaba dividida en **estamentos**, grupos sociais pechados marcados polo nacemento e diferenciados polo seu estatuto xurídico. Dous deles eran privilexiados, **a nobreza e o clero**. Aínda que dentro deles existían diferenzas entre a alta e a baixa nobreza (que tamén existían na xerarquía eclesiástica entre alto e baixo clero), baseaban o seu poder na posesión de terras (protexidas polo morgado¹ dende o século XIV), a exención de impostos (a Igrexa cobraba o *décimo*) e os seus privilexios legais con leis e tribunais propios. A súa autoridade incrementouse ao concederlles os reis funcións de goberno nas súas posesións ou *señoríos* (poder xudicial, cobro de impostos e taxas, ...)

Pola contra, a meirande da parte da sociedade eran membros do estamento non privilexiado: o pobo raso ou **xente do común** que estaban sometidos á lei común, pagaban impostos e non tiñan poder político. A maioría eran **campesiños** e aínda que algúns labregos eran **libres** (máis abundantes na metade norte da península e máis numerosos que noutras partes de Europa pola oportunidade que abría a repoboación sobre as terras conquistadas aos musulmáns), a maioría estaban sometidos á **servidume feudal**.

Tamén non privilexiada era a **burguesía comercial e urbana**, enriquecida a partir do século XIII, especialmente na Coroa de Aragón. A expansión comercial do s. XIII favorecerá o crecemento das cidades e a formación dunha oligarquía urbana, protexida pola monarquía, que representará ao pobo nas Cortes medievais. Sin embargo, a maioría da poboación urbana vivía modestamente e había amplos grupos de pobres e marxidados.

Ademais, existían importantes **minorías relixiosas**: os xudeus e os mudéxares:

- Os **xudeus** asentábanse fundamentalmente nas cidades. Moitos eran comerciantes, artesáns, médicos e banqueiros que proporcionaron servizos administrativos e financeiros a numerosos monarcas. A partir do s. XIII foron obxecto da hostilidade popular, que derivou en persecucións violentas, tanto pola posición da Igrexa contra eles como pola envexa polo seu enriquecemento e o seu papel de recadadores de impostos.
- Os **mudéxares** (musulmáns que permanecían nas terras conquistadas e non se convertían ao cristianismo) foron numerosos ao sur do Texo e nos reinos de Valencia e Murcia. Eran artesáns e campesiños.

¹

Institución que aparece na Idade Media pola cal gran parte das propiedades (xeralmente terras) dunha familia nobre ten que pasar obrigatoriamente en herdanza a un dos fillos e non pode ser vendida nin dividida.

8.- As crises baixomedievais (crises demográficas, problemas sociais, o caso galego: as revoltas irmandiñas do século XV)

Os séculos XIV e XV son anos caracterizados por un retroceso demográfico e unha forte crise económica, social e política.

A **crise demográfica** estivo causada por varias razóns. A primeira é a sucesión dunha serie de **malas colleitas** durante a primeira metade do XIV, debido a un ciclo climático máis rigoroso con abundancia de chuvias e períodos fríos que impiden a maduración dos froitos (un importante enfriamento do clima que se denomina *Pequena Era Glacial*). Esta serie de anos de pobres resultados agrícolas xeraron fame e desnutrición. A **peste negra**, que chegou á península en 1348, provocou un descenso entre un 25% e un 35% da poboación e afectou especialmente a Cataluña. Este forte impacto debeuse á que, aínda que as epidemias eran frecuentes, a poboación estaba debilitada logo de décadas malas colleitas. A mediados do século XIV, a sobremortalidade tamén tiña as súas raíces nas **frecuentes guerras** entre os diferentes reinos e as intrigas pancegas dentro dos propios reinos que se traducen en inestabilidade política e cambios de dinastías, así como no intento destas de ir dominando á nobreza e ao alto clero.

A crise demográfica provocou un **descenso do número de campesiños** e deixou despoboados moitos pobos e aldeas co conseguinte **abandono das explotacións** por falta de man de obra, a mingua da produción e unha parálise da economía en xeral. Como consecuencia, **os señores feudais viron minguar as súas rendas** e intentaron recuperar os seus ingresos impoñendo novos impostos e obrigas aos campesiños (son os denominados **malos usos**). Ademais, e tamén para manter a súa posición, aumentou a **violencia nobiliaria** dirixida contra outras familias nobres, contra os campesiños e incluso contra o rei.

Esta situación derivará nunha potente crise social porque a presión señorial sobre os grupos non privilexiados causou un forte descontento no campesiñado que acabou por facer **levantamentos contra a nobreza**. As revoltas máis importantes foron a dos **payeses de remença** (campesiños suxeitos á terra e á servidume) en Cataluña que loitaron contra o réxime señorial e os malos usos e as **revoltas irmandiñas** galegas, ambas as dúas no S.XV.

En Galicia os abusos señoriais afectaron tanto ao ámbito rural como ao urbano e deron lugar ás dúas guerras irmandiñas. Os reis permitiron a creación de Irmandades para poder defenderse do abuso nobiliar e os seus membros foron denominados irmandiños. **A primeira guerre irmandiña** (1431) foi a rebelión da **Irmandade Fusquenlla**, dirixida por Roi Xordo, nas comarcas de Pontedeume e Betanzos que padecían os malos usos do Conde de Andrade que acabaría por controlar a situación. A segunda ou **Gran Guerra Irmandiña** tivo lugar entre os anos 1467 e 1469. Tivo maior entidade ao afectar a toda Galicia e contou cun carácter de guerra civil pola variada e numerosa participación social. Organizados na chamada *Santa Irmandade*, campesiños, burgueses e fidalgos erguéronse contra a nobreza. A revolta espallouse por todo o territorio galego e os irmandiños destruíron arredor de 130 castelos e fortalezas, considerados guaridas de *malfeitores*, obrigando a fuxir aos principais señores feudais. Ante a gravidade dos feitos, a nobreza galega tivo que unirse e endebedarse para pagar un

exército que conseguira aplacar a revolta. En 1469 as tropas feudais, contando cunha mellor tecnoloxía de guerra venceron aos irmandiños e prenderon e mataron os seus líderes. Esta vitoria produciuse por contar co apoio dos monarcas de Castela e Portugal e pola división das forzas irmandiñas.

Ademais, nas cidades que tamén sufrían o colapso do comercio, orixináronse episodios violentos. Intensificáronse os actos de **violencia contra as minorías**, sobre todo contra os xudeus. Os desastres do s. XIV, interpretados como un castigo divino, exaltaron a hostilidade contra os xudeos e desataronse persecucións violentas (*pogrom* de Sevilla en 1391). Tamén se produciron importantes revoltas urbanas (enfrentamentos en Barcelona entre a Biga e a Busca, revolta foránea en Mallorca)

Por último, outra manifestación da crise baixomedieval foron os importantes conflitos que, durante os séculos XIV e XV, houbo entre a monarquía, que buscaba impoñer a súa autoridade, e os estamentos privilexiados, que se negaban a renunciar ao seu poder. Así o mostran as **guerra civil de Castela** (1366-1369), **entre Pedro I** (alcumado “*o Cruel*”) e **Enrique II en Castela** que deu lugar á entronización da casa dos Trastámara e significa un enfrentamento entre o rei e a nobreza que apostou por Enrique II ou, a mediados do s. XV (1462-1472), a **guerra civil catalana**, entre a oligarquía catalá e o rei Juan II de Aragón ao que se acusa de pretender introducir unha monarquía autoritaria.

